

TÜRK DÜNYASI MASALLARINDA KAPILARI AÇAN YÜZÜK

Fatoş YALÇINKAYA*

Öz

Takı, insanlıkla birlikte ortaya çıkmış bir kavramdır. İnsanoğlunun günlük yaşamının parçası olan takı, işlevsel bir yapıya sahiptir. Süslenme, bağlılık, koruma vb. durumlarda kullanılan takının ne zaman kim tarafından ilk olarak kullanıldığı bilinmemektedir. Özellikle geçiş dönemi âdetlerinde sıkça karşımıza çıkan takılar ağırlıklı olarak dinsel-büyüsel amaçla kullanılmıştır. Takılar, bazen dinsel-büyüsel unsur olarak kullanılırken bazen de gücün ve otoritenin sembolü olmuştur. Yapısı, kullanım amacı ve yapıldığı malzeme takının değerini belirler. Takılar dünyanın hemen hemen her yerinde benzer amaçlarla kullanılmaktadır. Özellikle sihir masallarında olağanüstü özelliğe sahip birçok takı (küpe, kolye vb.) yer alır. Bu takılardan biri de yüzüktür. Dirençli kültür unsurlarından biri olan yüzük bu yönüyle birçok halk bilgisi ürününde (özellikle masalarda) kullanılan yaygın bir motif olmuştur.

Olağanüstü zaman ve mekânda gerçekleşen olayların anlatıldığı masalarda sihirli nesnelere oldukça fazla kullanılmaktadır. Sihirli nesnelere çeşitli sınavlar sonucunda kahramana olağanüstü yardımcıları eliyle verilen ödüllerdir. Bu nesnelere masala girmesiyle aksiyonun şekli değişmeye başlar. Kahraman bütün olağanüstü savaşları bu nesnelere yardımcıları ile kazanır. Sihirli nesnenin anlatıya girmesiyle olayın seyri tamamen değişir. Türk dünyası masaları çok farklı (bilezik, kolye, küpe, kılıç, asa, ayna vb.) olağanüstü nesnelere doludur. Türk dünyası masalarında yer alan sihirli nesnelere biri yüzüktür. Sihirli nesnelere biri olan yüzük, olağanüstü yardımcıları tarafından kahramana verilir. Bir de sıradan insanların kahramana vermiş olduğu yüzükler vardır. Örneğin anne, baba, sevgili veya eş tarafından masal kahramanına verilen yüzük olağanüstü özellikler içermez. Bu yüzük de masala aksiyon katar fakat bu yüzüğün masalardaki fonksiyonu sihirli nesne olan yüzükten tamamen farklıdır. Yüzüğün anlatılarda birçok işlevi vardır. Bu nesne sıradan insanların elinde bulunmaz. Olağanüstü yardımcıları elinde bulunan bu yüzük kahramana çeşitli sınavlardan geçtikten sonra verilir. Bu da kahramanı seçilmiş biri yapar. Çalışmamızda ele aldığımız bazı yüzüklerin olağanüstü özellikleri varken bazılarının ise olağanüstü herhangi bir özelliği yoktur. Türk dünyası masalarında kullanılan yüzüğün dirençli bir kültür unsuru olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak yüzük; masalın başında ortaya çıkan ve kaosa sebep olan sorunun çözülmesine yardımcı olup düzenin kurulmasını sağlar.

Çalışmanın amacı yüzüğün Türk dünyası masalarında nasıl kullanıldığını tespit etmektir. Çalışmayı hacim olarak artırmamak için geneli temsil edebilecek şekilde örnekler seçilmiştir. Burada Türk dünyası masalarında yer alan yüzüğün, kimin elinde, nerede bulunduğu, hangi şartlarda el değiştirdiği ve masalardaki işlevinin ne olduğu sorularına cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dünyası, masal, olağanüstü nesne, takı, yüzük.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türk Halk Bilimi, Ankara/ Türkiye, fatos-yalcinkaya@hotmail.com ORCID:0000-0002-8864-1608

THE RING THAT OPENS THE DOORS IN TURKISH WORLD FAIRY TALES

Abstract

Jewelry is a concept that emerged with humanity. Jewelry, which is a part of human beings' daily life, has a functional structure. Adornment, devotion, protection, etc. It is not known when and by whom the jewelry used in these cases was first used. Jewelry, which we frequently encounter especially in transitional customs, was mainly used for religious-magical purposes. Jewelry was sometimes used as a religious-magical element, and sometimes it became a symbol of power and authority.

Its structure, purpose of use and the material it is made of determine the value of the jewelry. Jewelry is used for similar purposes almost everywhere in the world. Especially in magic tales, there are many jewelry (earrings, necklaces, etc.) with extraordinary properties. One of these jewelry is the ring. The ring, which is one of the resilient cultural elements, has become a common motif used in many folklore products (especially in fairy tales).

Magical objects are used a lot in fairy tales that tell about events that take place in extraordinary times and places. Magic objects are rewards given to the hero by extraordinary assistants as a result of various exams. When these objects enter the tale, the shape of the action begins to change. The hero wins all extraordinary battles with the help of these objects. The course of the event changes completely when the magic object enters the narrative. Turkish world tales are full of many different extraordinary objects (bracelets, necklaces, earrings, swords, wands, mirrors, etc.). One of the magic objects in the tales of the Turkish world is the ring. The ring, one of the magic objects, is given to the hero by extraordinary helpers. There are also rings that ordinary people gave to the hero. For example, the ring given to the fairy tale hero by the mother, father, lover or spouse does not contain extraordinary features. This ring also adds action to the tale, but the function of this ring in fairy tales is completely different from the ring, which is a magic object.

The ring has many functions in the narratives. This object is not found in the hands of ordinary people. This ring, found in the hands of extraordinary helpers, is given to the hero after he passes various tests. This makes the hero a chosen one. While some of the rings we discussed in our study have extraordinary features, some do not have any extraordinary features. It has been determined that the ring used in the tales of the Turkish world is a resistant cultural element. As a result, the ring; It helps solve the problem that arises at the beginning of the tale and causes chaos and ensures the establishment of order.

The aim of the study is to determine how the ring is used in the tales of the Turkish world. In order not to increase the volume of the study, examples were selected to represent the general population. Here, the answers to the questions of whose hand the ring is in Turkish world tales, where it is found, under what circumstances it changed hands and what its function is in the tales are sought.

Keywords: Turkish world, fairy tale, extraordinary object, jewelry, ring.

Giriş

İnsanoğlu geçmişten beri farklı anlam ve işlevlere sahip birçok takı tasarlayıp kullanmıştır. İnsanoğlunun tasarlamış olduğu bu takılar zamanın şartlarına göre şekillenip günümüze kadar gelmiştir. İnsanlığın geçmişi kadar eski olan takılardan biri de yüzüktür. Yüzük farklı amaçlara hizmet etmek için üretilip kullanılmıştır. Yüzük ve yüzüğün masallardaki işlevine geçmeden önce takı, tanımı ve işlevi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Takı, insanlıkla birlikte ortaya çıkmış ve tarihsel süreç içerisinde anlamı neredeyse hiç değişmemiş bir kavramdır. Takı takılmaktan gelen bir kelime olmakla beraber takınma, çeşitli şekillerle ve nedenlerle yapılan, vücutta obje kullanma eylemi olarak adlandırılabilir. Takı kimi zaman sadece süslenme amaçlı olabildiği gibi kimi zaman ise kavramsal mesajlar taşıyabilmektedir. Takı, her ne kadar farklı anlamlar taşısa da dünya üzerinde neredeyse her toplulukta benzer amaçlar için kullanılmıştır. Rengi, biçimi, şekli ve kullanılan malzemesi farklı olsa da törensel takılar, dini takılar, süs takıları ve statü takıları her toplumda kullanılmıştır (Yeşilmen, 2018: 63).

Tarihin erken dönemlerinden başlayarak insanoğlunun günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline gelen takı, işlevselliğini, yaygınlığını ve önemini hâlâ korumaktadır. Takının niçin kullanıldığı ile ilgili birçok sav ortaya atılmıştır. İnsanoğlunun yerleşik düzene geçmeden önce sahip olduğu ve kullandığı takıyı ilk insanların büyü, korunma, minnet, bağlılık ve tören amaçlı kullandıkları düşünülmektedir. Takı bazen toplumdaki gücü, otoriteyi, egemenliği vurgulamak amacıyla kullanılırken bazen de dinsel-büyüsel-mitolojik bir unsur olarak kullanılmıştır (Karaoğlu ve Kara, 2014: 71; Sıdika Sevim ve Yeşilmen, 2016: 131). Dinsel-büyüsel amaçla kullanılan birçok takı vardır. Muska vb. takılar bunların başında gelir. Bu takıların çoğu sihir büyü amaçlı kullanılmıştır. Takıların koruyuculuk vasfından yararlanmak için toplumlar neredeyse bütün geçiş aşamalarında ve törenlerinde dinsel-büyüsel işleve sahip takılar kullanmışlardır.

Mısırlılar, tarihlerinin her döneminde takı kullanmışlardır. Takıların onları kötülüklerden koruduğuna inanmışlar, takıyı toplum içinde güç göstergesi bir statü işareti olarak görmüşlerdir. Erkek, kadın veya çocuklar takı kullanmışlardır, ölülerini gömerlerken inandıkları sonsuz yolculuğa takıları ile birlikte çıkmışlardır. Ölü gömerken kullandıkları takılardan bazıları diğer yaşamda kötülüklerden korunmak için özel tasarlanmışlar ve bu tür takıları mumyalara takmışlardır. Kullanılan takılar yaşarlarken ve öldükten sonra kişinin sosyal statüsünü belirleyecek nitelikte yapılmıştır (Eldeniz, 2018: 63-64). Takılar kullanıldığı toplum hakkında birçok ipucu barındırır.

Takıların ilk kullanım amacı ne olursa olsun insan hayatında önemli bir yer tuttuğu ve hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu kabul gören bir gerçektir. Bu gerçeklerden yola çıkıldığında takı; geçmiş ile ilgili önemli ipuçları vermesi bakımından tarihi bir belge niteliğindedir. Tarihten günümüze gelmiş takılar bulunduğu toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı ile ilgili birçok ipucu vermektedir. Dünyada takıları koruyucu amaçlı takanların sayısı günümüzde dahi azımsanmayacak kadar çoktur. Hristiyanlarda kullanılan 'haç', Müslümanlarda kullanılan 'Fatma ananın eli' buna örnek olarak verilebilir. Takı takmak ve kullanmak için bu örnekler gibi çok sayıda neden sayılabilir (Sıdika Sevim ve Yeşilmen, 2016:131).

Takıların niçin kullanıldıkları kadar hangi malzemeden yapıldıkları da önemlidir. Malzeme kullanıcısının statüsü hakkında bilgi vereceğinden son derece önemlidir. "*Takı geleneğinin başladığı günden itibaren, takıların yapıldığı malzemeler kullanıcısının sosyal statüsüne göre farklılık göstermiştir... Zamanla takılar kişinin bulunduğu sosyal sınıf veya rütbesi ile ilişkilendirilmiştir.*" (Yinesor Demir, 2008: 8) İnsanlar takıları kimi zaman süslenmek için kullanırken kimi zaman ise olumsuzluklardan, kötülüklerden korunmak amacıyla kullanmışlardır. Takının yapıldığı malzeme ise onu kullananın toplumsal statüsü hakkında bilgi verdiğinden son derece önemlidir. Bir yöneticinin, din adamının ve sıradan bir insanın takacağı takı kısmen farklılık göstermektedir. Takının şekli ve malzemesi statüyle bağlantılıdır. Ayrıca her takının farklı sembolik anlamı vardır. Bütün bunları ele alındığında takıların kültürel kod barındırdıklarını söylenebilir. Bu sebepten her takı bir kültür unsuru olarak ele alınıp incelenmelidir. Kültürel kod barındıran ve insanlık tarihi kadar eski olan takılardan biri yüzüktür.

“Parmağa takılan her çeşit taşlı ve taşsız takıya yüzük denilir. Yüzükler binlerce yıl kadınlar ve erkekler tarafından süs eşyası, mühür, asalet ve rütbe belirtme, nişan, tılsım, nazarlık, anahtar taşıma ve zehir taşıma gibi işlevsel amaçlarla kullanılmışlardır. Yüzükler aynı zamanda güç ve onur belirtisidir.” (Akbaş, 2020: 24) İlk olarak Asurlar ve Hititler tarafından kullanılan mühür yüzükler antik çağ yaşamının önemli bir parçası olmuştur (Türe, 2005: 151). Zamanla yüzük; rahipler, üst sınıf ve rütbeliler tarafından kullanılır olmuştur. “Rahipler ve rahibelerin kullanmış oldukları yüzükler dinsel bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç ise tanrı ve tanrıçaları hoşnut etmektir. Dinsel anlam taşıyan yüzükler üzerinde genellikle tanrı ve tanrıça betimleri, dinsel semboller ve yazılar bulunmaktadır.” (Yinesor Demir, 2008: 11). Roma döneminde üst sınıf ve rütbeliler tarafından kullanılan yüzükler ise rahip ve rahibelerindekinden farklı bir amaçla takılmıştır.

Roma Cumhuriyet Döneminde altın yüzükler, sadece üst sınıf ve rütbeli kişilerin ayrıcalıklı kullanımında olup bir statü işareti olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde süs ve uğur, ödül ve başarı işareti, statü ve askerî rütbe göstergesi ve mühür işlevi olmak üzere yüzük takma amacı çeşitlenmiştir. Özellikle mühür yüzükler, her şeyin damgalandığı ve belgelere bağlandığı bürokratik bir döneme girildiği için her sınıftan halk için bir gereksinim haline gelmiştir (Akbaş, 2020: 24). İslam devletlerinde de yüzük önemli işlevlere sahiptir.

Yüzük, İslam devlet ve toplum geleneğinde bir süs eşyası olmanın ötesinde sembolik ve hukuki değere sahip bir takıdır. Yüzüğün İslam ve Türk devletlerindeki uygulama alanlarıyla ilgili geleneğin antik doğu toplumlarından beslendiği söylenebilir. Bu toplumlarda olduğu gibi İslam dünyasında da mühür ve yüzük kavramları iç içe geçmiş, çoğu zaman mühür olarak da kullanılan yüzükler sultan ve diğer önde gelen devlet adamları nezdinde popüler hâle gelmiştir... Orta çağ İslam/Türk devletleri geleneğinde sultanın yüzüğü, her şeyden evvel bariz bir meşruiyet sembolü olarak kabul görmüştür (Kütük, 2017: 203-204). Yüzüğün güç, statü, dini kimlik, büyü ve sihir amaçlı kullanımları dışında günümüzde en yaygın kullanım şekli evlilik törenlerinde bağlılık işareti olarak kullanılan bir takı oluşudur.

Tarihte ilk kez nişan ve evlilik yüzükleri Romalılar tarafından kullanılmıştır. Erken Dönemlerde basit demir halkalardan yapılan evlilik ve nişan yüzükleri, giderek enli şeritlerden altın alyanslara dönüşür. İlk kez Romalılar tarafından kullanılan gelenek yaygınlaşarak günümüz toplumlarınca benimsenerek halen kullanılmaktadır (Akbaş, 2020: 25). Yüzük, sadece bağlılık, sonsuz birliktelik ve sadakat belirten bir takı değildir. Yüzük, birçok anlamı içinde barındıran bir semboldür. Mit, destan, efsane, masal ve halk hikâyesi gibi anlatılarda yüzüklerin güç, kontrol, bilgelik, gençlik, maddi ve manevi refah, iyi şans, görünmezlik, şekil değiştirme, bitki ve hayvanlarla konuşabilme gibi özellikler sağladığı görülmektedir (Uluşık, 2017: 709). Bu yönüyle sihirsiz özelliği olan bir nesne olarak ortaya çıkmaktadır. Yüzüğün sihirsiz özelliği dairesel yapısıyla da yakından ilişkilidir.

Daire, dinlerde kutsal sayılmıştır. Dairede bulunan benzersiz mükemmellik onun monoteizm sembolü olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Daire, diğer geometrik alanlar içinde en gelişmiş mükemmel bir biçimdir. Başlangıç ve bitimi belli olmayan bir görünüme sahip olması onu yaşamdaki en gerçek ve anlamlı sembol yapmıştır. Daire, antik çağlardan beri başı ve sonu belli olmama özelliğinden dolayı sürekli bir akış sağladığından zamanın da sembolü olmuştur. Dairenin semboller dünyasında çeşitli yönler açılan veya gizemli derinliklere giriş sağlayan birçok kapısı vardır. Dairenin koruyuculuk özelliğinden dolayı yüzük vb. nesnelerin de koruyuculuk vasfı olduğu inancını doğurmuştur. Bu da yüzüğün geleneksel bir takı haline dönüşmesini sağlamıştır. Bu sebepten eskiden sefere çıkan askerleri korusun diye ceplerinde dairesel şekilde olan yüzük, kolye, bilezik vb. takılar taşınmaları geleneği oluşmuştur. Bu nesnelerin onları ölümden koruyacağına ve ruhlarının bedenden ayrılmasını önleyeceğine inanılmıştır (Ersoy, 2000: 72-78). Yüzüğün dairesel forma sahip olması tesadüfî bir seçim değildir. Yaprak Pelin Uluşık'ın tespitlerine göre yüzüğün yuvarlak formu, başlangıcı ve sonu olmayan bir döngüye işaretle hayatı, zamanı ve evreni sembolize eder. Köşeleri olmadığı için yeryüzündeki en kusursuz ve en eşitlikçi formdur. Yüzük, güç ve kontrol sembolüdür. Destan, efsane, halk hikâyesi, masal gibi anlatılarda ona sahip olan kahraman, daha önce olmadığı ve dünyada başka hiç kimsenin olamayacağı kadar güçlenir. Bu öyle bir güçtür ki, bu yüzüğü taşıyan kahramanın yapamayacağı hiçbir şey yoktur. Yüzük taşıyıcına, kahramanlığını göstermesi için verilen, tanrısal bir müdahalenin işaretidir. Cesaretine cesaret katılan kahraman yara almaz, ona silah ve büyü işlemez; çünkü yüzüğün halkası, kahramanın etrafını bir kalkan gibi çevirir

ve bu halkadan içeri kötü olan hiçbir şey giremez, hiçbir silah onu yaralayamaz (2017: 110). Antik Çağ'da çeşitli hayvan ve bitki tasvirleri bulunan yüzüklerin tedavi edici ve koruyucu olduğuna inanılmıştır (Akyay Meriçboyu, 2001: 229). Yüzük, İslam/Türk devlet geleneğinde olduğu kadar toplum geleneğinde de önemli bir işleve sahip olmuş, belli tılsımlara sahip yüzüklerin takıldığı zaman kişiyi afet ve kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır (Kütük, 2017: 201). *Dede Korkut Kitabı*'ndaki *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü*¹ anlatmada Tepegöz'ün annesi bir peridir. Oğluna ok ve kılıç işlemesin diye bir yüzük takar. Bu yüzük Tepegöz'ü korur.

Yüzük içinde kültürel kod barındıran bir semboldür. Hemen hemen her toplumda kullanılan bir takıdır. Kullanım amacı kullanılan yere ve kişiye göre değişiklik gösterir. Masallarda oldukça fazla kullanılan bir takıdır. Masallarda kullanılan yüzük sihirli nesne motifi olarak karşımıza çıkar. Özellikle sihir masallarında kullanılan yüzük tam anlamıyla sihirli bir nesne işlevi görür. Sihirli nesnelere masala belli başlı işlerin daha kolay gerçekleşmesi için girer. Mustafa Gültekin'in tespitlerine göre masallarda, özellikle de sihir ve büyü'nün ana unsur olarak yer aldığı masallarda sihirli nesnelere önemli işlevlere sahiptir. Sihirli nesnelere elde edilmesi, masaldaki olayların akışını değiştiren önemli bir unsurdur. Kahramanın sihirli nesneyi elde etmesi yerine getirilmesi zor görevleri daha kısa sürede ve kolay bir şekilde yerine getirilmesini sağlar. Gültekin'e göre sihirli nesne kullanılarak dönüşüm gerçekleşir. Sihirli nesne kahramana olağanüstü güç verir. Yardımcıları çağırarak kullanılır. Yiyecek, kıyafet ve para sağlar. Bazı sihirli nesnelere ise tedavi edici özelliğe sahiptir (2013: 334-345; 349). Sihirli nesnelere elde edilme şekline gelince, bunlar her zaman aynı şekilde gerçekleşmez. Sihirli nesne genellikle olağanüstü bir yardımcı tarafından kahramana verilir. Kahramanın sihirli nesneyi alabilmesi için belli başlı sınavlardan geçmesi gerekir. Uygur masallarında sınavı geçen kahraman sihirli nesneyi ya yaşlı bir adamdan ya Hızır'dan ya periden veya iyi yürekli dev kızından alır. Bunun dışında sihirli nesne bazen kahramana miras olarak kalır bazen de kötü niyetli kişilerden çalınır veya hile ile elde edilir.

Çalışmada Türk dünyası masallarında yüzüğün kullanıldığı masallar seçilirken örneklerin geneli temsil etme özelliğine sahip olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmanın hacmini artırmamak için de sınırlı sayıda örnek seçilmiştir. Öncelikle masallardan örnek verilmiş daha sonra ise bu örneklerden hareketle işlevler tespit edilmiştir.

Yüzük Motifinin Yer Aldığı Türk Dünyası Masalları

Bu kısımda yüzük motifinin kullanıldığı Türk dünyası masallarından örnekler verilecektir. Bu motif Stith Thompson'ın² *The Motif Index of Folk Literature*'de D812.5, D881, D1076, D1421.1.6, F340, F825, H94, Q111.4 vb. motif başlıkları altında yer almaktadır. Türk dünyası masallarında kullanılan yüzük motifinin, Thompson'ın *Motif Index*'indeki ana başlıklar altında yer almış olması bu motifin dirençli kültür unsuru olduğunun bir kanıtıdır. Ayrıca bu motifin sıklıkla birçok Türk topluluğunun masallarında kullanılmış olması Türk dünyası masallarının evrensel bir nitelik taşıdığını da göstermektedir. Bu sebepten ileride yapılacak ya da yapılması planlanacak tip ve motif çalışmalarında Türk dünyası masallarına ağırlık verilmelidir.

Kırgızların *Çınbek* (Uluşık, 2017: 717)³ adlı masalında kel kahramanın Güzel Ayım adında, olağanüstü özelliklere sahip bir eşi vardır. Bu eş, kahramanı birçok engelden kurtarır ve onun olmaz işleri oldurmasına yardım eder. Bu işlerden birinde ona bir altın yüzük verir. Bülbülgoya (Yalçınkaya, 2021: 431) adlı Uygur masalındaki aslan ve kaplanlar olağanüstü bahçenin kapı bekçileridirler. Bülbülgoya'yı bahçeden çalmaya giden yiğide âşık olan devler padişahının küçük kızı ona sihirli bir yüzük verir. Yiğidin elindeki yüzüğü gören aslan ve kaplanlar onun geçmesine izin verirler. Bu masalda yüzük olağanüstü yardımcı tip olan kadın tarafından kahramana verilir. Kapıda aslan ve kaplanın bekçi olarak beklemesi hadisesi Kırklar Cemi⁴ olayını hatırlatmaktadır. Hz. Muhammed Miraç'a çıkarken yoluna bir aslan çıkar. Peygamber ne yapacağını bilemez. Gaipten bir ses ona Hatem'ini aslana vermesini söyler. Hz. Muhammed yüzüğünü aslanın ağzına atar. Aslan, peygamberin geçmesine izin verir. Bu anlatıdaki olağanüstü mekânda kapıyı bekleyen aslan motifi masallarda da karşımıza çıkar. Masallardaki mekân da olağanüstüdür. İnsanlar âlemine ait bir mekân değildir. Oraya ancak seçilmişler ve olağanüstü yardım almış kişiler gidebilir. Kapıyı bekleyen yine aslandır. Aslan ancak yüzüğü görünce kahramanın geçmesine izin verir. Masalda kapıyı açan sihirli yüzük ile menkıbedeki yüzük aynı işleve sahiptir.

Masalarda sıklıkla kahraman yolda vahşi bir hayvanı ölümden kurtarır. Bu hayvan aslında hayvan suretine girmiş olağanüstü bir varlıktır. Genellikle yılan suretinde kahramanın karşısına çıkar. Kahraman yardım edip ölmek üzere olan bu varlığı kurtarınca olağanüstü varlıklar tarafından ödüllendirilir.

Altın Yüzük adlı Kazak masalında Murat akyılana yardım eder. Akyılan da ona annesinin parmağında olan altın yüzüğü verir. Murat bu yüzük ile ne isterse onu olabileceğini söyler. Murat yüzüğü aldıktan sonra zenginleşir (Mirzahmetulı, 2004: 114-116). *Yırtık* adlı Kırım-Tatar masalında da masal kahramanı Yırtık, babasının ihtiyar arkadaşı sayesinde yüzüğü ele geçirip bir padişah kadar zengin olur (Bakırcı, 2010: 533-538).

Altın Yüzük adlı Kırgız masalında sihirli yüzüğü kahramana, yılanı dönüştürülmüş şehzade verir (Karadavut, 2010: 77). Bir Özbek masalı olan *Gül Yüzük* adlı masalda oğlan kabağa sıkışan yılanlar padişahının oğlunu kurtarır. Yılan, insana dönüşür. Yılanlar padişahı çocuğa *gülyüzüğü* verir. Bu yüzük bir kere çevrilip üç kere istenilen dilek tekrarlanırsa o dileği gerçekleştirir. Gülyüzük, insanı bir anda istenilen yere götürür, ne gerekirse hemen peyda eder (Baydemir, 2013: 637-642). Yardım sonucu elde ettiği yüzük kahramanın olağanüstü yolculuk yapmasını sağlar. Göz açıp kapayınca kadar uzun mesafeleri bir anda kat etmek gibi.

Tılsımlı Mum (Gültekin, 2010: 1602-1610) adlı Tatar masalında Allahverdi yer altına iner, yasağı çiğneyince yer altında kalır. Parmağındaki yüzüğe eli çarpar ve yüzükten cin çıkar. Yüzük cini kendisine söylenen her şeyi göz açıp kapayınca kadar yapar. *Yaman Hatun* sağlar (Yalçinkaya, 2021: 224-226, 208-210) adlı Uygur masalında yer altına inen Memet tesadüfen sihirli yüzüğü bulur. Sihirli yüzükten çıkan çocuk Memet'in her istediğini yapar. *Sihirli Kandil* adlı masalda Alahaddin'e yer altına inince onu korusun diye sihirli yüzük veren hilebaz büyücüdür. Yer altında mahsur kalan Alahaddin sihirli yüzük yardımıyla yeryüzüne çıkar. Alahaddin yüzüğün sırrını tesadüfen öğrenir. Yüzükten çıkan cin, Alahaddin'i yeryüzüne çıkarır, ona çokça mal mülk verir. Alahaddin'in padişah olmasını sağlar. Bazı masalarda ise kahraman elindeki yüzüğün sihirli olduğunu tesadüfen öğrenir ve hayatı kurtulur.

İyiliğe Kötülük adlı Kırım Tatar masalında padişah üç kızını, diktirdiği direğin tepesindeki yüzükten oku geçirene vereceğini vaat eder kahraman yüzüğün içinden ok geçirir ve padişahın kızıyla evlenir (Gültekin, 2010: 1264-1273). Eş seçiminde yerine getirilmesi gereken zor şartlar vardır. Bunlardan biri de uzak bir mesafeye koyulan yüzükten ok geçirmektir. Bu şart olağanüstü zor şart motiftir. Bu şartı ise sadece usta bir okçu yerine getirebilir. Kahraman, yüzükten oku geçirerek ne kadar güçlü olduğunu gösterir.

Muradına Ermeyen Dilber adlı Anadolu masalında peri, kıza yüzük verir. Eğer kız yüzüğü parmağından çıkarırsa bayılır. Ayılması ancak yüzüğü tekrar takmasıyla mümkün olacaktır (Seyidoğlu, 2006: 165-169). Yüzük burada tılsımlı bir vasa sahiptir. Yüzüğün, dinsel-büyüsel yolla iyileştirme, sağaltma işlevi de vardır.

Altın Saçlı Yiğit (Saçkesen, 2010: 633-638) adlı Özbek masalında adam dev anasına sadaka verir. Dev anası da onu dileğini gerçekleştirip ona bir elma verir. Şartı ise doğacak oğlu yedi yaşına girince kendisine göndermesidir. Çocuğa merhametli peri ne yapması gerektiğini söyler. Çocuk, dev anasını öldürür. Üç devi kurtarır. Bu devler de ona altın yüzük verirler. *Zülkarneyn* (Gültekin, 2010: 1315-1322) adlı Kırım Tatar masalında Zülkarneyn devin kaçırdığı kızları kurtarır. Kızlar ona isimlerinin yazılı olduğu yüzükleri verirler. Padişah ve kızlar bu yüzükten gelen kişinin kendilerini kurtaran kişi olduğunu anlarlar. *Ak Bekeş ile Boz Yiğit* (Yalçinkaya, 2021: 106-109) masalında Boz Yiğit geldiğini haber vermek için karısı Ak Bekeş'e altın yüzüğünü gönderir. Ak Bekeş yüzüğün Boz Yiğit'e ait olduğunu ve kocasının geldiğini anlar. Bu üç masalda yüzük, kahramanın tanınmasını sağlar. Yüzük aynı zamanda ortaya çıkan sahte kahramanlar ve aldatıcı hain tipleri bertaraf etmek için bir işaret olarak kullanılmıştır.

Olağanüstü mekâna giren masal kahramanın sihirli mekânda yaşamını sürdürebilmesi için öncelikle kabul görmesi gerekir. Onun kabul görmesini sağlayan şey ise genellikle sihirli bir nesnedir. Bu nesne mekânın sahibi olan olağanüstü yardımcıları eliyle kahramana verilir. *Kayıp Nikâh* (Yalçinkaya, 2021: 165-166) adlı Uygur masalında yüzük, peri kızı tarafından yiğide verilir. Yiğit ancak parmağındaki bu yüzük sayesinde sihirli bahçedeki meyvelerden yiyebilir. Yiğide yüzüğü veren olağanüstü yardımcının babası dev annesi ise insandır.

Garamergen adlı Türkmen masalında kahramana sihirli yüzüğü veren yılanların padişahıdır. Bu yüzük sayesinde avcı Garamergen otun, çöpün, inin cinin ve hayvanların dilini anlar (Sakaoğlu; Ergun, 1991: 102-105). Garamergen masalında yüzük kahramana olağanüstü bir yetenek verir. Bütün canlıların dilini anlama yeteneği. Bu yüzük Sultan Süleyman'ın yüzüğünü anımsatmaktadır. Bazı menkıbelerde Sultan Süleyman'ın altı yüz yıl yaşamasını sağlayan parmağındaki yüzüktür. Bu yüzük Sultan Süleyman'a cümle mahlukatın dilinden anlama özelliği de vermiştir.

Yüzüğün Masallardaki İşlevi

Yukarıda yüzük motifinin kullanıldığı Türk dünyası masallarından örnekler verilmiştir. Bu kısımda ise yukarıdaki örneklerden hareketle yüzüğün masallarda hangi işleve sahip olduğu üzerinde durulmuştur. İşlevlerin, daha iyi anlaşılabilmesi için ayrı bir başlık altında ele alınıp incelenmesi uygun görülmüştür.

1. Kahramanın Tanınmasını Sağlar

Masal kahramanı darda olduğu zaman yüzüğünü gönderir karısı, nişanlısı veya ailesi onun yaşadığını öğrenir. Burada yüzüğe haber verme işlevi yüklenmiştir. Kahraman genellikle erginleşme sürecindeyken evden uzaklaşır. Kahramanın evden uzaklaşması aslında kendi sürecini tamamlama yolculuğudur. Bu yolculuk bazen çok uzun sürmektedir. Bu süreç bazen oldukça zorlu ve yıpratıcı olabilmektedir. Kahraman eve döndüğü zaman artık ne kendisi ne de geride bıraktıkları aynıdır. Kahramanın değiştiğine anlatıda yer vermek erginleşme sürecinin tamamladığını anlatmak içindir. Erginleşme süreci tamamlanmış kahraman artık yolculuğa çıktığı andakinden farklı bir kişidir. Süreci tamamlayıp gelen kişinin yola çıkan kişi olduğunu kanıtlaması için tanıdık bir nesneye ihtiyaç vardır. Bu nesne sevgiliyle veya eşle aralarında bağlılık yeminleri ettikleri yüzüktür. Burada yüzük kahramanın tanınmasını sağlama işlevine sahiptir. Buradaki yüzük de bir motiftir fakat olağanüstü bir nesne değildir.

2. Kutsal veya Tehlikeli Mekânların Kapısını Açan Anahtar

Masal kahramanı yola çıkar. Bazen kendi isteğiyle bazen de başkalarının isteği üzerine yola çıkmak zorunda kalır. Yola çıkış genellikle bir eksikliği gidermek, ortaya çıkan sorunu halletmek veya kaosa son vermek için yapılır. Masal kahramanı yola çıkarken zor görev üstlenir. Bu zor görev sıradan insanların başarabileceği cinsten değildir. Kahraman bazen tek başına bazen de ağabeyleriyle birlikte evden ayrılır. Üç erkek kardeşin en küçüğü olan kahraman yol ayırımına geldiğinde üç yoldan *gidip de dönülmeyecek olan* yolu seçer. Bu noktadan sonra kahramanın asıl yolculuğu başlar. Diğer iki ağabey aslında birer yan fon figürdürler. Onlar kahramanın zor yolu seçmeleri için devreye sokulmuş yan figürlerdir. Kahraman yola çıkınca bazen hedef net bir şekilde baştan bellidir. Kahraman o hedefe ulaşmak için yola devam eder. Bazen de nereye gideceğini bilmez halde yolculuğunu sürdürür. Her iki durumda da hedefi netleştiren olağanüstü yardımcı devreye girer. Bu olağanüstü yardımcı yaşlı adam veya Hızır'dır. Bu olağanüstü yardımcı bazen kahramanın karşısına çıkar bazen de kahramanın rüyasına girer. Kahraman bu olağanüstü yardımcıdan nereye, nasıl gideceğini, nasıl davranması gerektiğini, aradığı şeyin nerede olduğunu, sihirli nesneyi nasıl elde edeceğini bilir. Kahramanı kahraman yapan zorlu yolculuğa çıkma cesareti göstermiş olmasıdır. Bu sınavın ilk aşamasıdır. Sınavı geçen kahraman sihirli nesneyi elde etmek için yola devam ederken farkına varmadan insanoğlunun giremeyeceği, girenin de sağ çıkamayacağı olağanüstü tehlikeli bir mekâna, bahçeye girer. Burada yine olağanüstü yardımcı devreye girer. Olağanüstü yardımcı, erkek ise kahramana nasıl davranması gerektiği bilgisini verir. Bu olağanüstü yardımcı kadın ise kahramana onu koruyacak sihirli bir yüzük verir. Olağanüstü yüzük bu noktada devreye girer. Kahraman ikinci sınavını da başarıyla verdiği için sihirli nesneyi almaya hak kazanır. Bu yüzük sayesinde kapısında devlerin veya aslanların beklediği bekçiler kahramanın parmağındaki yüzüğü gördüklerinde ona zarar vermezler, kahraman böylece bu koruma kalkanının yardımıyla hedefine bir adım daha yaklaşır. Bu yüzük sadece kapıları açan anahtar veya koruyucu kalkan değildir. Aynı zamanda sihirli bahçedeki ağaçlardan meyve yemeyi ve akan suların içmeyi sağlayan bir araçtır.

3. Sürecin Kahraman Tarafından Tamamlandığının İşareti

Kahraman geri dönüş yolunda da zaman zaman sorunlar yaşar. Her ne kadar geri dönüş yolu yolculuğa başlamak kadar sancılı bir süreç olmasa da zaman zaman dönüşte de bazı sorunlar yaşanır.

Kahraman geri dönmeden önce öldüğüne dair yalan haberler hain tip tarafından ortaya atılır. Hain tip hileyle kahramanın sevdiğini veya eşini elde etmek ister. Bu sebepten kahramanın görevini tamamlamadığını, hatta öldürülmüş olduğunu konuşup durur. Bazı hain tipler ise kahramanın yapmış olduğunu kendisi yapmış gibi anlatır ve çevresindekileri de buna inandırır. Kahraman geri döndüğü zaman onun yalancı, kendisinin ise gerçek kahraman olduğunu kanıtlamak zorundadır. Yüzük burada devreye girer. Bu yüzük bazen sevgiliye ait yüzüktür. Bazen ise olağanüstü mekândan getirilmiş sihirli yüzüktür. Her iki durumda da yüzük gelenin gerçek kahraman olduğunun işaretidir. Kahramanın getirmiş olduğu sihirli yüzük onun görevi tamamladığının, cesaret göstererek hayatta kaldığının kanıtıdır.

4. Seçilmişliğin Sembolü

Olağanüstü yüzük masalarda kimin elinde veya kontrolünde ise bu onun seçilmiş bir kişi olduğunu gösterir. Bu olağanüstü nesnelere zor görevleri başarmış veya başarması için kahramana verilen nesnelere dir. Masal kahramanları bazen aileleri tarafından, bazen kendi istekleriyle bazen de Tanrı tarafından seçilerek zor göreve gönderilirler. Kahraman ailesi veya kendi isteğiyle zor görevi başarmak için yola çıkınca bin bir zorluktan sonra sihirli yüzüğe ulaşır. Kahraman Tanrı tarafından görevlendirilmişse sihirli nesne olağanüstü yardımcıları (Hızır veya melekler) tarafından kahramana verilir. Bu nesne görülen bir vizyon sonucunda bazen kahramanın eline ulaşır. Yüzük vb. sihirli nesnelere kahramana verince bu onun seçilmişliğinin işaretidir.

5. Kahramanın Olağanüstü Özelliklere Sahip Olmasını Sağlar

Yüzük, kahramanın inin cinin, cümle mahlukun dilini anlamasını sağlar. Kahramanın kısa zaman için uzun mesafeleri kat etmesine yardımcı olur. Devler veya periler padişahını dize getirir.

6. Kahramanın Padişah veya Zengin Olmasını Sağlar

Yüzüğe sahip olan kahraman, yer altında veya yer üstündeki hazinelere sahip olur. Kahraman yüzüğün yardımıyla hazinenin yerini öğrenir ya da yüzük yardımıyla zor görevi yerine getirip padişahın kızıyla evlenip tahta geçer. Kahraman sihirli nesne yardımıyla statü atlar.

7. Kılık Değiştirmeyi Sağlar

Kahraman bazen masalarda sevdiğini veya eşini dostunu sınamak için kılık değiştirir. Bu kılık değiştirme işlemi ise genellikle sihirli bir nesne yardımıyla olur. Sihirli nesne yardımıyla kılık değiştirmek isteyerek dönüşme motifi içinde yer alır. Kılık değiştirmek ve dönüşmek farklı iki motiftir. Dönüşüm kalıcıdır. Kılık değiştirmek ise geçici bir durumdur. Çoban kılığına girmek ile yaşlı birine dönüşmek tamamen farklı iki durumdur. Sihirli nesnelere yaşlı birine dönüşmek sonra yine eski haline dönüşmek mümkün olur. Kahraman, uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra yurduna geri döner. Geride bıraktıklarını sınamak için yaşlı adama dönüşür. Bu değişim sırasında kullandığı sihirli nesnelere biri de yüzüktür. Yüzüğün dönüşüm sağlama işlevi burada devreye girer.

Sonuç

Masalarda yüzüğün iki ana fonksiyonu ağır basar. Sihirli nesne olan yüzük olağanüstü mekânlarda olağanüstü kapılardan geçmeyi sağlar. Bu birinci fonksiyondur. İkincisi ise kahramanın tanınması veya sevdiğine haber göndermesi için kullanılan bir işaret aracıdır.

Kadim zamanlardan beri yüzük olağanüstü kapıları açan bir anahtar olarak kullanılmış bir motiftir. Birçok toplumun anlatmalarında bu sihirli nesneye rastlanır. Destan, masal ve halk hikâyelerinde farklı şekillerde kullanılmıştır. Destan ve halk hikâyelerinde genellikle tanınma işareti olarak kullanılırken masalarda sihirli kapıları açan anahtar, kahramanı koruyan kalkan unsuru olarak kullanılmaktadır.

Yüzük, masala genellikle olağanüstü bir mekânda olağanüstü bir varlığın eliyle girer. Olağanüstü mekân insanoglunun içinde olağanüstü varlıkların yardımı olmadan gezmesinin veya yaşamasının mümkün olmayacağı farklı bir mekândır. Bu mekân genellikle devler veya periler padişahının mekânıdır. Kahraman zor görevi yerine getirmek için yola çıkar. Yolda olağanüstü bir bahçeye ya da mekâna girer. Burada korunabilmesi için, görevi tamamlayıp sağ salim dönebilmesi için mutlaka bir araca ve yardıma ihtiyacı vardır. Aracı masalardaki olağanüstü yardımcı yani peri

bazen de iyi niyetli dev kızlarıdır. Bu olağanüstü yardımcıların vermiş olduğu sihir nesne olan yüzük ise âlemler arasında geçiş sağlayan anahtar ve koruma kalkanıdır.

Masallarda yüzük; seçilmişliğin sembolüdür, kahramanın tanınmasını sağlar; kutsal veya tehlikeli mekânların kapısını açan anahtardır; sürecin kahraman tarafından tamamlandığını işaretidir.

Masallarda ağırlıklı olarak yola çıkan, zor görevi üstlenen kişi erkek olduğundan sihirli yüzük adeta eril bir nesnedir. Bu eril nesneyi bir süreliğine taşıyanlar ise genellikle olağanüstü yardımcı kadınlardır.

Sihirli yüzük dirençli kültür unsuru olarak dini anlatılarda da yaşamaya devam etmiştir. Peygamberlerin seçilmiş olduklarının alameti olan yüzük halk anlatılarında ve hatta modern dönemde yazılan kitap ve filmlerde bile yaşamaya devam etmiştir. Fantastik bir roman olan The Lord of the Rings bunun günümüzdeki en canlı örneği durumundadır.

Sonuç olarak yüzük masallarda ortaya çıkan sorunu çözen, eksikliği gideren bir araç olarak kullanılmıştır. Bu araç sayesinde eksiklikle başlayan kaos sona erdirilir ve düzen tekrardan sağlanmış olur.

Sonnatlar

¹ Bkz. Muharrem Ergin, Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü Destan, *Dede Korkut Kitabı*, 7. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, 206-215.

² Bkz. Stith Thompson, (1975). Motif-Index of Folk-Literatur. A. Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fables, Jest-Books and Local Legends. Volume One A-C; Volume Two D-E; Volume Three F-H; Volume Four J-K; Volume Five L-Z, Bloomington: Indiana Uni. Press, Third Printing.

³ Bkz. Sadullah Karayanık, Kırgız El Comoktoru (Kırgız halk masalları) Metni Esasında Kırgızcada Fiil, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001, 337- 346.

⁴ Kırklar Cemi hadisesi için bkz. Fuat Bozkurt (Haz.), *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Dördüncü Baskı, Kapı Yayınları, 2009, s. 13-18; Bülent Akın, *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili Kırklar*, Kitabevi Yayınları, 2020, 41-162.

Kaynaklar

- AKBAŞ, S. (2020). *Kahramanmaraş Müzesi Deposundaki Yüzük Taşları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKYAY MERİÇBOYU, Y. (2001). *Antik Çağda Anadolu Takıları*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 20-238.
- BAKIRCI, N. (2010). *Kırım-Tatar Masalları*. Konya: Kömen Yayınları.
- BAYDEMİR, H. (2013). *Özbek Halk Masalları*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- YİNESOR DEMİR, J. S. (2008). *Gaziantep Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Yüzükler ve Yüzük Taşları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ELDENİZ, D. (2018). *Takı ve İnsan İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- ERSOY, N. (2000). *Semboller ve Yorumları (Bölüm I-II)*. Birinci Baskı. Zafer Matbaası.
- GÜLTEKİN, M. (2010). *Tataristan Masalları Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü.
- GÜLTEKİN, M. (2013). *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KARADAVUT, Z. (2010). "Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar". *Milli Folklor*, S. 85, 71-80.
- KARAOĞLU, A. ve KARA, S. (2014). "Estetik Bir Objeye Olarak Takı". *İdil Dergisi*, S. 13, 69-79.

- KÜTÜK, A. (2017). “İslam/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Yüzük ve Hukuki Mahiyeti”. *Türkiyat Mecmuası*, C. 27, S. 2, 195-206.
- MİRZAHMETULI, M. (2004). “Altın Yüzük. Olağanüstü Masallar”. *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. C. 27,114-116, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SAÇKESEN, A. (2010). *Özbek Masallarının Tip ve Motif Yapısı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SAKAOĞLU, S. ve ERGUN, M. (1991). *Türkmen Halk Masalları*. Kültür Bakanlığı Halk Kültürü Araştırma Dairesi Yayınları.
- SEYİDOĞLU, B. (2006). “Muradına Ermeyen Dilber I”. *Erzurum Masalları*. Dergâh Yayınları.
- SIDIKA SEVİM, S. ve YEŞİLMEN, N. (2016). *Çağdaş Takı Tasarımında Porselenin Kullanımı*. Ulakbilge Yayınları, S. 7, 129-140.
- TÜRE, Altan (2005). *Takının Öyküsü*. Goldaş Kültür Yayınları IV, 114-151.
- ULUIŞIK, Y. P. (2017). “Halk Anlatılarında Yüzük”. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, S. 5, 709-727.
- YALÇINKAYA, F. (2021). *Uygur Sihir Masallarının Tip ve Motif Yapısı (İnceleme)*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, E-Yayın, ISBN: 978-975-17-4792-1.
- YEŞİLMEN, N. (2018). *Takının Tarihsel Gelişim Süreci ve 21. Yüzyılda Takı Anlayışı: Seramik-Metal Kili ile Çağdaş Takı Yorumlamaları*. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.